

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑ

ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ
ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΕΝ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤΙΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1955 - 1956

«ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΕΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΝ»

ΑΘΗΝΑΙ

1956

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑ

Υφηγητού τῆς Φιλοσοφίας

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΕΝ Τῃ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤΙΟΥ

Ὁ Kant (1724 – 1804) κατὰ τὴν κριτικὴν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ δράσεως ἀνήχθη εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ἐπιτεύγματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐξέθηκε ταῦτα εἰς τὰ κυριώτερα αὐτοῦ ἔργα, τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου» (Kritik der reinen Vernunft, 1781. Β' ἔκδ. 1787), τὴν «Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου» (Kritik der praktischen Vernunft, 1788), καὶ τὴν «Κριτικὴν τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως» (Kritik der Urteilskraft, 1790. Β' ἔκδ. 1793).

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τοῦ βίου του ὁ Kant παραλλήλως πρὸς ἄλλα συστηματικὰ ἔργα, ἅτινα ἐδημοσίευσεν, ἐξηκολούθησε νὰ μελετᾷ καὶ νὰ ἐπεξεργάζεται τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας, τὰς ὁποίας ἀναλύει εἰς τὰ κύρια αὐτοῦ ἔργα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν (1795 – 1803) ὁ Kant ἐπεχείρησε τὴν συγγραφὴν σπουδαιότατου ἔργου, ὅπερ θὰ ἀπετέλει τὸ ἐπιστέγασμα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, τουτέστι τὴν μετάβασιν ἐκ τῶν βασικῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν Φυσικὴν. Ἐζήτει δηλαδὴ ὁ Kant νὰ θεμελιώσῃ ἐπιστήμην, ἥτις νὰ ἀποτελῇ συνοπτικὴν διηρθρωμένην ὁλότητα, ἐπιστήμην ἥτις νὰ μὴ εἶναι ἀπλῶς Μεταφυσικὴ τῆς φύσεως ἢ Φυσικὴ, ἀλλὰ μετάβασις ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν καὶ συνένωσις ἀμφοτέρων.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο βεβαίως δυσχερέστατον καὶ πραγματικῶς δὲν ἦδυνήθη νὰ συμπληρώσῃ τοῦτο τελείως ὁ Κάντιος. Ἐν τούτοις παρὰ τὰς ἐπαναλήψεις, αἵτινες παρατηροῦνται εἰς τὸ ἔργον, τοῦτο ἐμφανίζει δυναμικότητα καὶ καταδεικνύει ἐκδήλωσιν ἐντόνου φιλοσοφικῆς βουλήσεως καὶ τάσεως πρὸς ἔρευναν. Ἐξεδόθη ἐκ τῶν καταλοίπων, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῇ βάσει περιορισμένου ὕλικου, ἐπ' ἐσχάτων δὲ εἰς πλήρη κριτικὴν ἔκδοσιν εἰς δύο τόμους, ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Arthur

Buchena u καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ γνωστοῦ ἐρευνητοῦ τοῦ Καντίου Gerhard Lehmann¹.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ὄλη

1. Πρὸβλ. Kant's, Opus postumum. Hrsg. von Arthur Buchena u. Berlin, Walter de Gruyter, 1. Bd. 1936. 2. Bd. 1938, ἐν Kant, Immanuel, Gesammelte Schriften. Hrsg. v. d. Preussischen Akademie der Wissenschaften. Band XXI, Abth. 3: Handschriftlicher Nachlass. Bd. 8. Berlin 1936, Band XXII, Abth. 3, Bd. 9. Berlin 1938, Walter de Gruyter. Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ Opus postumum, σ. 750 - 787 δημοσιεύεται λίαν διαφωτιστικὴ εἰσαγωγὴ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καντίου καὶ περὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ.

Τὸ Opus postumum περιλαμβάνει τὰ τελευταῖα χειρόγραφα τοῦ Καντίου καὶ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆ βάσει περιορισμένου ὕλικου ὑπὸ τοῦ Rudolf Reicke, Ein ungedrucktes Werk von Kant aus seinen letzten Lebensjahren. ἐν Alt-preussische Monatsschrift, XIX - XXI, 1882 - 1884. Πρὸβλ. καὶ Lose Blätter aus Kants Nachlass. Mitgeteilt v. Rud. Reicke. 3 Hefte. Königsberg. 1, 1889, 2, 1895 καὶ 3, 1899. Περαιτέρω ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Albrecht Krause, Das nachgelassene Werk Immu. Kants, Vom Übergange von den metaphysischen Anfangsgründen der Naturwissenschaft zur Physik. Mit Belegen. Populär-wissenschaftlich dargestellt. Frankfurt a. M. 1888. Πρὸβλ. καὶ A. Krause, Die letzten Gedanken Immu. Kants. Der Transzendentalphilosophie höchster Standpunkt: Von Gott, der Welt und dem Menschen, welcher beide verbindet. Hamburg 1902.

Ἐπὶ τῆ βάσει πληρεστέρου ὕλικου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Erich Adickes, Kants Opus postumum. Dargestellt und beurteilt, Berlin 1920 (Kant-Studien, Erg. Heft. 50). Ἐκτοτε ἤρχισε νὰ ἀναγνωρίζηται ἡ σημασία τοῦ ἔργου καὶ κατεδείχθη ὅτι ἀποτελεῖ νέαν βαθμίδα ἐξελίξεως, νέαν ἀφετηρίαν τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου. Ἐντεῦθεν κατενοήθη ὅτι ἡ ἐρευνα καὶ μελέτη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου τίθεται πρὸ νέου ἔργου. Πρὸβλ. F. Sperrl, Neue Aufgaben der Kantforschung, München 1922. F. Weinhandl, Der letzte Kant: Reichs, Philosophischer Almanach. Darmstadt 1924, σ. 87 - 122. Hans Heyse, Der Begriff der Ganzheit und die kantische Philosophie, München 1927. Κατ' ἐξοχὴν ὁμως μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ἐπιφανεῖς ἐρευνηταὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐκ νέου ἐρευναν καὶ μελέτην τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν καὶ προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ νέου τούτου συστηματικοῦ ἔργου. Ἐκ τῶν μελετῶν τούτων ἀναφέρομεν τὰς κυριώτερας: Lehmann, Gerhard: Ganzheitsbegriff und Weltidee in Kants Opus postumum. Kant-Studien, 41 (1936), 307 - 330. Τοῦ αὐτοῦ, Das philosophische Grundproblem in Kants Nachlasswerk: Blätter f. deutsche Philosophie, 11 (1937), σ. 57 - 70. Τοῦ αὐτοῦ, Kants Nachlasswerk und die Kritik der Urteilskraft, Berlin 1939. Τοῦ αὐτοῦ, Erscheinungsstufung und Realitätsproblem in Kants Opus postumum. Kant-Studien, 45 (1953 - 1954), σ. 140 - 154.

Ὁ H. Heimsöth εὐρίσκει ὅτι τὸ Opus postumum εἶναι μεγίστης σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, τονίζει δὲ ὅτι διὰ σειρᾶς μονογραφῶν θὰ καταστῆ δυνατόν νὰ κατανοηθῇ ἡ τελευταία φάσις τῆς διανοήσεως τοῦ Καν-

φιλοσοφία τοῦ Καντίου δὲν εἶναι ἄνευ ἐτέρου σαφῆς. Πάντοτε ἀνακύπτει τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς¹. Βεβαίως ἔχουν γίνει πολλαὶ γενικαὶ ἐρμηνεῖαι, ἀλλ' αὐταὶ δὲν εἶναι καθολικαί. Διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Opus postumum* ἀνακύπτει τὸ πρόβλημα τῆς καθολικῆς ἐξεικονίσεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων διευκρινήσεων.

Ἦδη ἀναγνωρίζεται ὅτι τὸ *Opus postumum* εἶναι θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου. Διακρίνεται ἐν αὐτῷ ἐνεργὸς ἡ κριτικὴ ἔξις τοῦ ὀρίμου πλέον φιλοσόφου καὶ ἰσχυροποιεῖται ἡ κριτικὴ φιλοσοφία. Ἐν αὐτῷ συντελεῖται συστηματοποίησις τοῦ κόσμου τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου τῆς ἐλευθερίας.

Βεβαίως θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Καντίου ἐμφανίζονται πολλάκις ἐν τῷ *Opus postumum* ἀποκλίνουσαι τῆς προτέρας αὐτῶν σημασίας. Αὐτὸ τοῦτο ὁμῶς καταδεικνύει ὅτι ἐμφανίζονται ἐν αὐτῷ νέα ἄρτια, αἵτινες εὐρύνουσι τὰ ἀρχικὰ προβλήματα καὶ προσδίδουσιν εἰς αὐτὰ νέον βάθος.

Ὁμολογουμένως, κατὰ ταῦτα, τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἰσχύει ἀπλῶς ὡς τελευταία φάσις τῆς ἐξελιξεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, ἀλλ' ὡς νέα φιλοσοφικὴ ἀφετηρία τοῦ Καντίου, ὡς νέα ἐπίβασις, ἐξ ἧς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ἐκ νέου αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας.

* * *

Ἐκ τῶν θεμελιωδεστάτων ἔννοιῶν, αἵτινες ἠρευνήθησαν μάλιστα ὑπὸ τοῦ G. Lehmann ἐν ταῖς συναφείαις αὐτῶν, καὶ αἵτινες ἐξετάζονται εἰς τὸ *Opus postumum*, εἶναι καὶ αἱ ἔννοιαι τῆς τεχνικῆς τῆς φύσεως καὶ τῆς τεχνικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

τίου κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὰς συστηματικὰς αὐτῆς τάσεις. Πρὸβλ. Heimsoeth, Heinz, *Kants Philosophie des organischen in den letzten System - entwurfen. Untersuchungen aus Anlass der vollendeten Herausgabe des Opus postumum*: Blätter f. deutsche Philosophie, 14 (1940), σελ. 81 - 108. Τοῦ αὐτοῦ, *Kants philosophische Entwicklung. Ein Beitrag zum Thema «Metaphysik» und «Kritik» im Kantischen Lebenswerk*: Blätter f. deutsche Philosophie, 14 (1940), σ. 148 - 166. Ὁμοίως πρὸβλ. H. - J. De Vleeschouwer, *La déduction transcendentale dans l'Oeuvre de Kant*, I - III, Paris 1934 - 1937. Τοῦ αὐτοῦ, *L'évolution de la pensée Kantienne*, Paris 1939. Hübner Kurt, *Leib und Erfahrung in Kants Opus postumum*, Zeitschrift für philosophische Forschung, 7 (1953), σ. 204 κ. ἐξ. Knittermeyer Heinrich, *Immanuel Kant*, Bremen 1939. Τοῦ αὐτοῦ, *Von der klassischen zur kritischen Transzendentalphilosophie. Kant - Studien*, 45 (1953 - 1954), σ. 113 - 131.

1. Πρὸβλ. Heidegger M., *Kant und das Problem der Metaphysik*, Bonn 1929.

Τὸ πρόβλημα τῆς τεχνικῆς, κατὰ τὸν Κάντιον, δὲν εἶναι ἀπλῶς πρόβλημα ἐφαρμογῆς, ἀλλ' ἐν ταύτῳ εἶναι καὶ πρόβλημα ὀργανικῆς καλλιτεχνικῆς ἐκδηλώσεως καὶ δημιουργίας. 'Η δύναμις δηλονότι αὕτη, ἣτις εἶναι ἐπιτηδεῖα πρὸς καλλιτεχνικὴν ἐκδήλωσιν καὶ δημιουργίαν, εἶναι ὀργανικὴ καὶ ἐνυπάρχει ἀντιστοιχῶς εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τὸν λόγον καὶ ἐν τῇ κατ' ἀντιστοιχίαν ἀλληλεπιδράσει ὀργανοῦται καὶ ὀργανωθείσα ἐκδηλοῦται.

'Η φύσις ὀργανώνει τὴν ὕλην, τὸ ὅλον δηλονότι, ὅπερ παρίσταται ὡς ὀργανικὸν σύστημα τῆς ὕλης καὶ ὡς αἱ κινῶσαι ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμεις, οὐχὶ ἀπλῶς κατὰ τὸ εἶδος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς βαθμίδας τῆς ὄντολογικῆς κλίμακος τῶν εἰδῶν ποικιλοτρόπως, οὕτως ὥστε τὰ εἶδη νὰ εἶναι ὀργανωμένα πρὸς ἀλλήλα καὶ ἐν τῷ ὅλῳ¹, νὰ ἀποτελῶσι δηλαδή μέλη σειρᾶς, ἣτις ἀπαρτίζει κύκλον καὶ νὰ ἔχωσιν ἀνάγκην ἀλλήλων πρὸς ὑπαρξιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξιν.

'Ενεργεῖ, κατὰ ταῦτα, ἡ φύσις οὐχὶ ἀπλῶς μηχανικῶς, ἀλλὰ τεχνικῶς, ἐνεργεῖ δηλαδή οὐχὶ ὡς ἀπλῆ φύσις, ἀλλὰ καὶ τελολογικῶς, τεχνικῶς, ὡς τέχνη.

'Η τεχνικὴ τῆς φύσεως (Die Technik der Natur)², κατὰ ταῦτα, τελειουργεῖται οὐχὶ ἀπλῶς μηχανικῶς, ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικῶς, δηλαδή τελολογικῶς, ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως, ἀποκαλύπτεται δὲ ἐκ τῆς αὐτονόμου καὶ αὐθυπάρκτου ὠραιότητος τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀντιστοιχίας αὐτῆς πρὸς τὴν νομοτέλειαν τῆς αὐτονόμου δυνάμεως τῆς κρίσεως.

'Η τεχνικὴ τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως (Technik der Urteilskraft) εἶναι ὁ τεχνικὸς λόγος (technische Vernunft), τουτέστιν ἐφηρμοσμένος λόγος, ἑαυτὸν πραγματώνων λόγος, λόγος οὐχὶ νομοθετῶν, ἤτοι ὄχι καθαρὸς ἠθικὸς πρακτικὸς λόγος, ἀλλὰ τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος διαρθρῶν ἑαυτὸν συνοπτικῶς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ.

'Η τεχνικὴ τῆς φύσεως εἶναι ὀργανικὴ τεχνικὴ, τουτέστιν εἰδολογικὴ, τυπικὴ, ἐφ' ὅσον πραγματοποιεῖ σκοπίμους μορφὰς καὶ πραγματικὴ, ἐφ' ὅσον πραγματοποιεῖ ἀντικείμενα, ὡς σκοποὺς τῆς φύσεως.

'Επὶ τούτοις ἡ τεχνικὴ τῆς φύσεως παριστᾷ σύμπτωσιν μηχανικῆς καὶ τεχνικῆς, συνοπτικὴν δηλονότι δλότητα τούτων, ἐφ' ὅσον ἐμφανίζεται ὡς σκόπιμος τεχνικὴ (technica intentionalis) καὶ ὡς μηχανικὴ τεχνικὴ (technica naturalis).

Οἱ σκοποὶ τῆς φύσεως καταδεικνύουσι σκοπιμότητα ἀνευ σκοποῦ

1. Πρὸβλ. K a n t, Opus postumum, K a n t' s Gesammelte Schriften, Hrsg. v.d. Preussischen Akademie d. Wissenschaften. Bd. XXI, σ. 190, 199. Bd. XXII, σ. 478, 506 καὶ 549.

2. Πρὸβλ. K a n t, Kritik der Urteilskraft. K a n t' s, Gesamm. Schriften. Hrsg. v.d. Preuss. Akademie d. Wissenschaften. Bd. V, σ. 193, 246, 391, 395, 410 κέξ.

(Zweckmäßigkeit ohne Zweck) ¹, ἐπομένως ἡ φύσις δημιουργοῦσα σκοπίμως, συμφώνως πρὸς μέγιστα ἀξιώματα, ἐνεργεῖ καὶ δημιουργεῖ ἄνευ ὀρισμένου πραγματικοῦ σκοποῦ ὀργανικῶς καλλιτεχνικῶς.

Ἡ ὅλη τεχνικὴ τῆς φύσεως θεμελιοῦται ὑπὸ τοῦ Καντίου ἐπὶ λογικῆς γνωσιοθεωρητικῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς νομοτελείας, ἣν ἐμφανίζουν πάντα τὰ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα καὶ αἱ δημιουργούμενα μορφαὶ καὶ ἣτις συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν νομοτέλειαν, ἣν ἐμφανίζει λειτουργοῦσα ἡ γνωστικὴ ἡμῶν δύναμις, καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτήν· αὕτη οὕτως ἀναγνωρίζει ἐκείνην καὶ προσπορίζεται συνείδησιν αὐτῆς.

Οὕτως ἐν τῇ δημιουργίᾳ αὐτῆς καθόλου ἡ τεχνικῶς ἐνεργοῦσα φύσις ἀνταποκρίνεται ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως καὶ ἄνευ συνειδήσεως δημιουργεῖ σκοπίμως. Πρὸς τὴν τεχνικὴν λοιπὸν τῆς φύσεως ἀντιστοιχεῖ ἡ τεχνικὴ τοῦ λόγου (Technik der Vernunft). Δι' αὐτῆς τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ συλλαμβανομένῃ ἐποπτείᾳ δύναται νὰ γινώσκῃ τὴν νομοτέλειαν, τὴν ὅποιαν ἐμφανίζει ἡ φύσις καὶ αἱ μορφαὶ αὐτῆς καὶ ἐπομένως νὰ γνωρίσῃ αὐτήν, τείνει περαιτέρω νὰ θέσῃ αὐτὸ ἑαυτὸ καὶ νὰ πραγματώσῃ ἑαυτὸ, ὅποτε ἀνακύπτει ὡς τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος (die technisch-praktische Vernunft) ².

Ὁ τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ διὰ τῶν ἐκάστοτε καθοριζομένων τεχνικῶν πρακτικῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ διαμορφοῖ, εἴτε θέτει τὴν φαινομένην πραγματικότητα. Ἐν συνεχείᾳ διὰ τῆς τεχνικῆς ἐνεργείας τοῦ ὑπερβατικοῦ ὑποκειμένου, ἣτις συντελεῖται ἐν ᾧ τὸ ὑποκείμενον θέτει αὐτὸ ἑαυτὸ, διαμορφοῦνται τὰ φαινόμενα, εἴτε τίθενται αὐτά, ὡς φαινόμενα τῶν φαινομένων.

Οὕτως ἀνακύπτει ἐν τῷ Opus postumum ἡ ἔννοια τοῦ φαινομένου ὑπὸ νέαν μορφήν.

Διακρίνεται φαινόμενον καθ' αὐτό, ὅπερ εἶναι, εἴτε τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, εἴτε αἱ ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεις, καὶ ὅπερ εἶναι φαινόμενον πρώτης τάξεως, καὶ φαινόμενον τοῦ φαινομένου (Erscheinung der Erscheinung) ἢ φαινόμενον ἐκ τοῦ φαινομένου (Erscheinung von der Erscheinung), ὅπερ εἶναι φαινόμενον δευτέρας τάξεως ³.

Τὸ ὑποκείμενον δηλονότι διὰ τῶν ἐκ τῶν προτέρων συνθετικῶν λειτουργιῶν τῆς γνωστικῆς δυνάμεως αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐντυπώσεων

1. Πρὸβλ. K a n t, Kritik der Urteilskraft, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 220.

2. K a n t, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXII, σελ. 53, 62, 64 κ.άλλ. Πρὸβλ. καὶ K a n t, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. IV, σελ. 416. Ὁμοίως K a n t, Kritik der praktischen Vernunft, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. V, σ. 26.

3. Πρὸβλ. K a n t, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXII, σελ. 321, 367 κ.άλλ.

καὶ τῶν παραστάσεων ἐπάγεται διὰ τοῦ λόγου ἐνότητα καὶ τάξιν, ἧτις προέρχεται ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἧτις εἶναι ὡς αὐτὸ ἑαυτὸ παριστᾷ εἰς ἑαυτό, ὁπότε προβάλλει ἑαυτό, εἶναι δὲ τοῦτο, ὅπερ προβάλλει εἰς ἑαυτό τὸ φαινόμενον ἐκ τοῦ φαινομένου καὶ ὅπερ εἶναι φαινόμενον δευτέρας τάξεως.

Ἐν τῷ φαινομένῳ, κατὰ ταῦτα, ἀνακύπτουσι φαινόμενα, ἅτινα ἔχουσι τὴν ιδιότητα ὅτι ἐν αὐτοῖς φαίνεται τι (ὅτι εἶναι φαινόμενα ἐκ τινος, ὅπερ ἐν αὐτοῖς φαίνεται), ὁπότε αὐτὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀντεπιστελλόμενα, ἀντεπιφερόμενα, ἀντιστοιχοῦντα, ἰδιαίχοντα φαινόμενα θὰ εἶναι φαινόμενα «ἐκ» φαινομένων.

Τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ πράξει καθορίζεται, κατὰ τὸν Kant, ὑπὸ τοῦ καθαρῶν πρακτικοῦ λόγου, ὅστις ἀνευρίσκει ἐξ ἑαυτοῦ τὸν ἠθικὸν νόμον, ὃν προβάλλει καὶ ἐπιτάσσει ἀπολύτως καὶ αὐτονόμως νομοθετῶν αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ (κατηγορικὴ προστακτικὴ).

Αἱ ἐπιταγαὶ αὗται ἔχουσιν ἀπόλυτον καὶ αἰώνιον κῦρος καὶ ὑποχρεώουσι πρὸς πραγμάτων τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ, τῆς εὐδαιμονίας, ὅπερ προβάλλει ὡς αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

Τὸ ὑποκείμενον οὕτω καθορίζεται ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ πρακτικοῦ λόγου (moralisch - praktische Vernunft) εἰς τὸν ὁποῖον ἀνταποκρίνεται ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ἧτις προβάλλει ὡς αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου, καὶ ὑπὸ τοῦ τεχνικοῦ πρακτικοῦ λόγου (technisch - praktische - Vernunft), ὅστις εἶναι συνάρτησις τοῦ ἠθικοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀνταποκρίνεται ἡ ἰδέα τοῦ κόσμου.

Τὸ ὑποκείμενον μετέχει ἀμφοτέρων, προφανῶς ὅμως τὸ πρωτεῖον κατέχει ὁ ἠθικὸς πρακτικὸς λόγος, εἰς ὃν ἀνταποκρίνεται ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν ὑπόκειται ἡ ἰδέα τοῦ κόσμου¹.

Παραλλήλως διακρίνει ὁ Kant τεχνικὸν θεωρητικὸν λόγον (technisch - theoretische Vernunft) καὶ ἠθικὸν πρακτικὸν λόγον (moralisch - praktische Vernunft)².

Ὁ τεχνικὸς θεωρητικὸς λόγος θεωρεῖ τὰ Μαθηματικά, ἔκφρασις δὲ τοῦ ἠθικοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶναι ἡ φιλοσοφία, μάλιστα δὲ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία.

Ὁ τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος ἐνῶ διαμορφοῖ, εἴτε ἐνῶ θέτει τὴν φαινόμενην πραγματικότητα καὶ διαμορφοῦνται, εἴτε τίθενται τὰ φαινόμενα, ὡς φαινόμενα τῶν φαινομένων, διαμορφοῖ τεχνικὰς προστακτικὰς, τουτέστι κανόνας, δι' ὧν καθίσταται τις ἐπιτήδειος πρὸς τι, δι' ὧν καθοδηγούμεθα καθόλου πῶς ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν, ἵνα ἐφαρμόζωμεν θεωρητικὴν τινα γνῶσιν.

1. Περὶ Kant, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXI, σ. 11, 12, 15, Bd. XXII, σ. 62.

2. Περὶ Kant, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXI, σ. 19, 22.

Αἱ προστακτικαὶ αὗται εἶναι πραγματικαὶ προστακτικαὶ τουτέστι κανόνες τῆς τεχνικῆς τῆς ζωῆς, καθ' οὓς ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ διαμορφώσωμεν τὴν φαινομένην πραγματικότητα καὶ τὸν βίον ἡμῶν, ὡς ἐὰν ἡ ἰδέα τῆς εὐδαιμονίας, ὡς τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, ἦτο πραγματοποιήσιμος.

Αἱ πραγματικαὶ προστακτικαὶ ἐπιτάσσουσι μόνον κατὰ συνάρτησιν, ἥτοι παρέχουσι κανόνας δεξιολογίας καὶ ὁδηγίας εὐφυοῦς πρακτικότητος, διαφέρουσι δὲ τῶν καθαρῶς μορφῆς ἀπολύτων ἐπιταγῶν τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς, αἵτινες παραμένουσιν ἔχουσαι αἰώνιον κῦρος.

Ἡ ὅλη αὕτη ἐνέργεια τοῦ λόγου, ὡς τεχνικοῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι ἡ τεχνικὴ πρακτικὴ (technische Praktik), ἣτις ἐμφανίζεται ὡς ἡ συνειδητὴ πραγματοποίησις σκοπῶν.

Ἡ τεχνικὴ πρακτικὴ εἶναι τεθεμελιωμένη εἰς τὰς φυσικὰς προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἐμφανίζεται ἀναπτυσσομένη ὡς πολιτισμὸς τελειούμενος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ.

Οὕτως ἐποικοδομητικῶς πρὸς τὴν ἐν ἐνεργείᾳ φυσικὴν τεχνικὴν (natürliche Technik), ἣτις εἶναι ἡ τεχνικὴ τῆς φύσεως, προσεπικυροῖ ἡ τεχνικὴ πρακτικὴ (technische Praktik), ἣτις εἶναι ἡ τεχνικὴ τοῦ λόγου, τουτέστι κατ' ἐξοχὴν δημιουργικὴ ἐκδήλωσις τοῦ ὑποκειμένου ἔχουσα τὴν ἀφειθηρίαν καὶ τὴν πηγὴν αὐτῆς εἰς τὰς φυσικὰς προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὰς ἐκδηλουμένας καὶ τελειουμένας ἐν τῇ Ἱστορίᾳ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντων καταδεικνύεται ὅτι τὸ ὑποκείμενον ὡς τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος ἐνῶ θέτει αὐτὸ ἑαυτό, ἐν τῇ συναρτήσει αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον, ἀναπτύσσει πραγματικὰς προστακτικὰς, δι' ὧν καθοδηγεῖ αὐτὸ ἑαυτό, πῶς ἐν ὄψει τῶν δημιουργηθεισῶν διὰ τῆς τεχνικῆς πρακτικῆς συνθηκῶν θὰ ὀργανώσῃ ἑαυτὸ οὕτως, ὥστε νὰ δύναται νὰ διατελῇ ἀντιστοίχως ἐν ἐνεργείᾳ.

Πᾶσαι αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχουσι καθωρισμέναι, ἵνα ποτὲ ἀνακύψωσι καὶ ἀνελιχθῶσι πλήρως καὶ σκοπίμως πρὸς τοῦτο δὲ ὑπάρχει ὁ λόγος, ὅστις εἶναι δύναμις, ἣτις ἀναμοχλεύουσα ἑαυτὴν ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς συναρτήσεις αὐτῆς, πρὸς τὰ πράγματα, ἀνευρίσκει καὶ καθορίζει τοὺς νόμους καὶ κανόνας τῆς χρήσεως πασῶν τῶν ὡς ἄνω δυνάμεων. Τοῦτο δὲ πράττει ἐλευθέρως ἀπὸ παντὸς ἐνστίκτου, ἀπὸ πάσης ἐνστικτώδους ζωῆς καὶ ἀπεριορίστως πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ πραγματοποιηθησομένου σκοποῦ.

Ἐνῶ δὲ ὁ ἠθικὸς πρακτικὸς λόγος διὰ τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς ἐπιτάσσει ἀπολύτως, ἡ δὲ ἐπιταγὴ αὐτῆς εἶναι καθαρῶς μορφῆς, ὁ τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος διὰ τῶν πραγματικῶν προστακτικῶν κατευθύνει τὸ ὑποκείμενον μόνον ἐνεκα τῶν συναρτήσεων, ἐν ἀναφορᾷ δηλαδὴ πρὸς τὰς συναρτήσεις, αἵτινες προκύπτουσιν ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν. Οὕτως αἱ πρα-

γματικά καὶ προστακτικά ἀναφέρονται εἰς τελειότεραν χρῆσιν τῶν δυνάμεων, τῶν φυσικῶν δηλονότι προδιαθέσεων ἐν ᾧ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν.

*
**

Εἶναι ἐκδηλοὶ αἱ νέαι ἐπιβάσεις, αἵτινες ἀνακύπτουσιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐκ τῶν νέων διευκρινήσεων, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ *Opus postumum* τοῦ Καντίου ἐπὶ θεμελιωδῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ προβλημάτων. Τὰ ἐπιτεύγματα δὲν ἔχουσιν εἰσέτι ἀρκούντως μελετηθῆ, οὐδ' ἔχουσιν ἐξαχθῆ τὰ δέοντα συμπεράσματα.

Ὁμολογουμένως ὅμως δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὅτι προκύπτουσιν ἐπαγωγὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πληρέστερον τὴν ὑφὴν τῶν λειτουργιῶν τῆς πολιτείας.

Οὕτως ἡ *Νομοθετικὴ ἐξουσία* ἔχει ἀποστολήν, ὡς *πρακτικὸς λόγος*, νὰ νομοθετῇ ἐπιτάσσουσα ἀπολύτως — ἀνευ ὁρέξεως — *Νόμος* ἀνευ ὁρέξεως — ἡ δὲ *Ἐκτελεστικὴ ἐξουσία* ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ὡς *τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος* ἔχει ἀποστολήν νὰ καθορίζη κανόνας καὶ ὁδηγίας, αἵτινες κατευθύνουσι τοὺς πολίτας ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν νόμων ἀναφορικῶς πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς ζωῆς.

Ἐμφανῶς ὡσαύτως προκύπτει πληρέστερον καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας. Αὕτη ὀφείλει νὰ ἀναζητῇ καὶ νὰ ἀναγνωρίζη τοὺς αἰωνίους καθολικοὺς νόμους, οἵτινες διέπουσιν καὶ κατευθύνουσι τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων *sub specie aeternitatis*. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως ὀφείλει παραλλήλως νὰ ἀναζητῇ καὶ τοὺς εἰδικούς νόμους, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὰ μέσα ἀξιώματα, ἅτινα ἀναγκαίως συνεπιδρῶσιν ἐκ τῶν ἐν τῷ χρόνῳ ἐκάστοτε κατὰ τὸν *διαλεκτικὸν νόμον* τῆς *συμπλοκῆς* δημιουργουμένων συνθηκῶν διὰ τῆς ἐν ἐνεργείᾳ τεχνικῆς πρακτικῆς.

Ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀναγνώρισις τῶν εἰδικῶν νόμων, οἵτινες διέπουσιν τὴν μορφοποίησιν τῶν ἐκάστοτε νέων συνθηκῶν ζωῆς — τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖν — ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι — πρέπει νὰ συντελῆται ὑπὸ τῶν φιλοσόφως πεπαιδευμένων κατὰ τὸ δυνατόν λίαν συντόμως, διότι ἄλλως ἐπέρχονται κρίσεις, αἵτινες συνταράσσουσι τὴν ἀνθρωπότητα.

«*Καιρὸς ὁμοίως παντὸς ἔχει κορυφάς*», λέγει ὁ Πίνδαρος¹, ὁπότε κατὰ τοὺς καιροὺς νέαι μορφοποιήσεις ἀπαιτοῦνται καὶ νέα συμπλοκὴ τοῦ ὅλου ἐπιβάλλεται νὰ τελεσθῇ.

Ἡ νοσταλγία τῆς παλαιότερας καὶ φυσικωτέρας ζωῆς — τοῦ χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ αἰῶνος — τῆς ὁποίας ἡ ἐντονωτέρα ἐκδήλωσις εἶναι ἡ προτροπὴ τὴν ὁποίαν διετύπωσεν ὁ Jean Jacques Rousseau (1712 — 1778) «*Ὅπισω πρὸς*

1. Πινδάρ. Πυθιον. 9. 78.

τὴν φύσιν», κατ' οὐδὲν ἰσχύει νὰ ἐπιφέρει τὴν ἀναζητούμενην ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ μορφῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν προκυψασῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, τῶν ἐπαχθειῶν ἐκ τῆς τεχνικῆς πρακτικῆς· τοιαῦται ἀποφάνσεις ἐπιτείνουσιν ἔτι μᾶλλον τὴν κρίσιν καὶ οὐδόλως συντελοῦσι πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διαταραχθείσης ἁρμονίας. Αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἐνδεδεχοῦς καὶ ἐλλόγου μελέτης καὶ τῶν νέων ὑπολογισίμων παραγόντων τῆς ζωῆς, ἔστω ἐκ τῶν ἐκτὸς προερχομένων, ἐκ τῶν κατὰ συνάρτησιν συνθηκῶν.

Ἄλλὰ καὶ περαιτέρω αἱ τοιαῦται ἀποφάνσεις ἀποτρέπουσι τὸν ἀνθρώπινον λόγον, τὰς γενναίας φύσεις, ἵνα διὰ τῆς οἰκείας λίαν ἐπιπόνου ἐνεργείας ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ πρᾶγμα ἀναχθῶσι πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ἐνέργειαν, δι' ἧς θὰ κατασταθῆ εἰς αὐτὰς συνειδητὴ ἡ οἰκεία ἐν τῷ χρόνῳ λύσις, δι' ἧς θὰ μορφοποιηθῆ ἡ κρίσις· τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτυγχάνηται ἐφ' ὅσον πᾶσα συμπλοκὴ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμεων ἀντιστοίχως προσεπικυροῖ καὶ ὡς ἐνέργεια τοῦ λόγου, τοῦ νοῦ, δι' ἧς προκύπτει ἡ λύσις, ἡ διαλύουσα τὴν κρίσιν, ἣτις ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ συναφείᾳ ἀνακύψει. Οὕτως ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ἀνάγεται ἐν νέῳ ἐπαναβαθμῷ ἔνθα διὰ νέας συμπλοκῆς ἐπιτυγχάνει καὶ πάλιν τὴν ἁρμονίαν ἐν τῷ χρόνῳ, ἕως οὗ καὶ πάλιν διὰ νέας συμπλοκῆς θὰ διαταραχθῆ ἡ ἁρμονία καὶ θὰ προκύψῃ νέα κρίσις, ἣτις θὰ ὀδηγήσῃ διὰ νέας λύσεως πρὸς νέον ἐπαναβαθμὸν.

Τὴν μορφήν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς γενναίας ἐκείνης φύσεως, ἣτις καὶ τοὺς καθολικοὺς νόμους ἀναγνωρίζει καὶ παραλλήλως καὶ τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖ, καὶ ἀποβλέπει πάντοτε πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς τελειώσεως, ὅπερ προβάλλει ὡς αἴτημα, καὶ πρὸς ὃ κατευθύνει, παραδίδει ὁ Πλάτων ὡς τὴν προσωπικότητα τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἀγαθοῦ δῆτορος.

«Οὐκοῦν πρὸς ταῦτα βλέπων ὁ δῆτωρ ἐκεῖνος, ὁ τεχνικός τε καὶ ἀγαθός», λέγει ὁ Πλάτων¹, «καὶ τοὺς λόγους προσοίσει ταῖς ψυχαῖς, οὓς ἂν λέγῃ, καὶ τὰς πράξεις ἀπάσας, καὶ δῶρον εἴαν τι διδῶ, δώσει, καὶ εἴαν τι ἀφαιρῆται, ἀφαιρήσεται, πρὸς τοῦτο αἰεὶ τὸν νοῦν ἔχων, ὅπως ἂν αὐτοῦ τοῖς πολίταις δικαιοσύνη μὲν ἐν ταῖς ψυχαῖς γίγνηται, ἀδικία δὲ ἀπαλλάττηται, καὶ σωφροσύνη μὲν ἐγγίγνηται, ἀκολασία δὲ ἀπαλλάττηται, καὶ ἡ ἄλλη ἀρετὴ ἐγγίγνηται κακία δὲ ἀπίη». «Ὅθεν καὶ νόμιμοι γίνονται καὶ κόσμιοι».

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑΣ

1. Πρβλ. Πλάτωνος, Γοργίας, 504 D.